
УДК 821.162.1-311.6 Ф. Венжик**Володимир Власов**
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІСТОРИЧНІ РОМАНИ ФРАНЦІШЕКА ВЕНЖИКА

У статті розглядаються теоретичні засади романістичної творчості Францішека Венжика, а саме його історичних романів. Аналізуються концептуальні підходи автора до встановлення параметрів історичного роману. Робиться спроба розкрити авторські ідейні колізії в контексті історичних реалій перехідної епохи, а саме — часу поступового визрівання романістичних ідей, наростання революційних настроїв, зрештою — глибинного зрушення у національній свідомості тогочасних поляків.

Ключові слова: Венжик, роман, історія, класицизм.

W artykule rozpatrywane są podstawy teoretyczne twórczości powieściopisarskiej Franciszka Wężyka, a mianowicie jego powieści historycznych. Analizowane są autorskie podejścia konceptualne w kwestii kształtowania się tego gatunku. Robi się próba ukazać autorskie kolizje ideowe w kontekście realiów historycznych epoki przejściowej, a mianowicie — czasu dojrzewania idei romantycznych, zwiększenia nastrojów rewolucyjnych, zresztą głębokich zmian w świadomości narodowej ówczesnych Polaków.

Słowa kluczowe: Wężyk, powieść, historia, klasycyzm.

The article examines the theoretical foundations of novels by Franciszek Wężyk — namely his historical novels. Analyzed by conceptual approaches to setting the parameters of the historical novel. An attempt to reveal the author's ideological conflicts in the context of the historical realities of the transition period — namely, the gradual maturation time romantic ideas, the growth of revolutionary sentiment, after all — deep shift in the national consciousness of contemporary Poles.

Key words: Wężyk, novel, history, classicism.

Письменник, що жив на пограниччі епох і, будучи породженням доби класицизму, став одним із перших, хто сприйняв і досить органічно впровадив преромантичні мотиви в класицистичну парадигму.

Францішек Венжик (7 жовтня 1785 року — 2 травня 1862 року) був одним із тих письменників, котрі не обмежувались рамками одного жанру і навіть одного роду літератури. З огляду на відсутність домінант у питанні літературної форми (поза прозовим, спадщину Венжика становлять також і поетичний, драматичний, публіцистичний, перекладацький та інші доробки), його авторству належать лише три історичні романи. Усі три є свого роду експериментами письменника в межах цього жанру, це романи — «Владислав Локетек», «Зигмунт з Шамотул», а також — «Дашко і Оксеня. Роман з історії XIV століття». Якщо врахувати, що письменницький дебют Венжика припав на 1806 рік, а останні свої твори він написав у 1862 році — видно, що його життєвий та творчий досвід охопив не одну епоху, про що буде йти мова далі. Саме така тривалість трудової діяльності дала автору час для того, щоб змінюватись, тим паче, що до змін спонукали не лише внутрішні але й зовнішні метаморфози. Серед письменницького доробку Венжика особливий інтерес становлять історичні романи — жанр, в якому еволюція поглядів автора розкрилась ледь не найповніше.

Життя та творчість Венжика припали на період активних змін у суспільно-політичних реаліях тогочасної Польщі. Будучи свідком трьох епох (епоха Варшавського

герцогства (1807–1815), Царства Польського (1815–1915), а також період міжповстаневих років (1831–1862), кожна з котрих по-своєму вплинула на сприйняття автором дійсності, усі три Венжик відбиває у своїй творчості, надаючи їй тим самим особливої цінності з точки зору життєвого досвіду автора. Не дивлячись на зміну епох і поетик та накопичення фундаментальних світоглядних протиріч, Венжику все є вдається в певній мірі зберігати умовну ідейну цілісність — творити відносно однорідну, послідовну внутрішню, хоча й не позбавлену суперечностей літературу. Проте, якщо на більш масштабному плані творчості Венжику і вдається залишатись відносно послідовним, на менших масштабах він все ж виявляє ту напругу ідейного протиставлення та внутрішнього дисонансу, що їх він сам зазнає у власному житті. Ці ідейні протиріччя зумовлені в першу чергу суспільним кліматом — патріотичним піднесенням поляків, їх революційними інтенціями й атмосферою праведного бунту, в котрій немає місця попередньому конформізму. У цьому контексті Венжик є репрезентантом тієї непевності і протиріч, що мали місце в свідомості більш консервативної частини тогочасної польської інтелігенції.

Теоретичні погляди Венжика на історичний роман характеризуються відсутністю домінанти, котра робила б їх концептуально однорідними. Вони лежать на шляхах розвитку головних літературних напрямків першого 30-річчя XIX століття. Ці роки є раннім етапом народотворчого процесу в Польщі. Саме в цей час формується польська національна самосвідомість, постають фундаментальні ідеологічні проблеми, з'ясування котрих було визначальним для подальшого розвитку польського народу, його культури, літератури та усіх проявів інтелектуального й духовного життя. Згідно з поняттями епохи, з її теоретичною свідомістю, з її розумінням і сприйняттям життя, центральною темою літератури стає народ, робляться спроби зрозуміти його характер, осмислити його історію [4, с. 234].

Оскільки мова йде саме про історичні романи, в першу чергу варто було б звернутись саме до суто історичної або ж фактичної складової останніх. У романах Венжика вона репрезентована описом зовнішніх атрибутів минувшини, елементів побутової культури — вбрання, посуду, архітектури, та інших матеріальних реалій. Натомість людина, її ментальність та внутрішній світ, спосіб мислення і нюанси світосприйняття повністю запозичені з XIX століття. Можна сказати, що автор наповнює стару форму новим змістом, тим самим її актуалізуючи і в такий спосіб даючи їй друге життя, котре, хоч вже і не є попереднім, проте не нівелює його, але лише трансформує згідно запитамі доби. В сучасного Венжику читача таке поєднання створювало враження своєрідної кальки сентиментальної і звичаєвої літератури. Хоч подібне створення штучного типу героя і применшувало цінність романів Венжика з точки зору власне історичної складової, в процесі творення своїх героїв, він часом звертається і до реальних історичних персонажів. Так, у романі «Владислав Локетек», образ Казимира — сина короля Владислава Локетка, розроблялася згідно зі взірцем так званого «фірцика» — героя-коханця доби відродження.

Подібне поєднання вимислу і фактичної достовірності зумовлене тим, що в певний момент розвитку історичного роману, письменник починає усвідомлювати свою неспроможність подолати ті труднощі, те неймовірне провалля, котре відділяє його й епоху, що її він намагається зрозуміти і зобразити у своїй творчості. Таким чином, ясно розуміючи неможливість бути максимально достовірним, Венжик починає пошуки компромісу між історичною достовірністю і художнім домислом. Необхідність

йти на подібний компроміс між власними творчими амбіціями і обмеженнями в плані літературної матерії, змушує автора переживати відчуття безпорадності перед реаліями, котрі подолати фактично неможливо.

«Звідки ж тут черпати риси звичаїв XIII століття? Де шукати сліди ліричної і звичаної мови наших шанованих прапрадідів? Куди податись по картини з їх побутового і суспільного життя, без яких не можна зробити ані кроку?» [3, с. 8].

Проте, не дивлячись на всі складнощі і непрохідні моменти в своїх творчих прагненнях, Венжик все ж формулює певне теоретичне підґрунтя, щось на кшталт власної концепції історичного роману. Звісно, не можна назвати це концепцією в повному обсязі слова — автор виділяє певні критерії, котрим повинен відповідати роман, щоб називатись історичним, але не виключає відходу від деяких з них в залежності від ситуації. Отже, на думку Венжика, історичний роман повинен складатися з трьох елементів — це «історія», «кохання» і «промова» [2, с. 172]. За історичний він вважає лише такий роман, основу котрого становлять важливі історичні події. Варто зазначити, що в цьому моменті, концептуальні погляди Венжика не розходились з думкою тогочасної більшості літературних критиків, котрі також стверджували, що історичний роман уже по своїй суті повинен бути максимально достовірним, відповідним історичній правді, але допускаються і звернення до власної уяви і почуттів, оскільки автор, на відміну від історика, висловлює власний погляд історичні події, що ним описуються: «Під керівництвом розуму, можна прислухатися й до серця» [3, с. 163].

За обов'язкову Венжик вважав дидактичну або ж просвітницьку функцію історичного роману. Так у вступі до «Зигмунта з Шамотул» він писав: «Я змалював у ньому образ Польщі в XIII столітті, щоб себе і читачів познайомити з духом часу, з духом людей котрі в ньому жили і працювали» [5, с. 329]. На думку Венжика, неодмінною рисою історичного роману повинна бути цілковита літературна однозначність викладу, зведення до мінімуму його поетичної та естетичної функції, художньої комунікації. Його тексти, це тексти з послідовним викладом, котрий багато в чому уподібнюється до сухого хронікарського стилю. В них автор не акцентує увагу на дискусійних моментах — рецепієнт не обирає один з можливих варіантів прочитання, а має лише один остаточний авторський варіант. Що стосується проблеми хронологічності викладу — тут Венжик також займає в міру толерантну позицію, цілком припускаючи можливість зміщення хронологічних меж тих чи інших подій задля реалізації інших творчих моментів.

Як вже було сказано — Венжик визнавав за автором право висловлювати власний погляд на історичні події, котрі мали місце в давніших часах, навіть якщо цей погляд не співпадав з загальноприйнятою точкою зору (проте, таке право могло бути реалізовано лише в разі нестачі історичних фактів і об'єктивної інформації стосовно даних подій). Героїв він поділяв на дві групи, це «імена з національної історії» і решта, котрі просто проходять повз читача — «та інші» і є «додатковими витворами». Такий підхід до диференціації героїв породжував відповідні розбіжності в підходах до творення цих героїв, а саме — до співвідношення історичної правди і художнього домислу в їх образах [6, с. 103]. Вацлав Кубацкі пише, що найважчою справою в сприйнятті історичного роману для усіх критиків початку XIX століття, було розмежування власне історії і літературної фікції, до котрої звертаються з метою відтворення образу минулого [3, с. 31]. Венжик також не зміг до кінця вирішити одного з головних питань своєї творчості на ниві історичного роману, а саме співвідношення

між «історією» та «правами і привілеями історичного роману», тобто між історичною правдою і правом творчого домислу. Так, у романі «Владислав Локетек» наратор-Венжик говорить: «Якби я міг піти за власним покликом, я детально зобразив би усі деталі того, що відбувалося в Польщі після зігнання Лешка Чорного. <...> Але давно вже лунає в моїй голові цей страшний вирок з вуст прекрасних наших читачок, коли їм тільки цей роман до рук потрапить — Та що ж це за роман? Одна лише історія й історія! Де ж тут ніжні почуття, котрі героїв подібних творів хвилювати і жити повинні? Де вогонь кохання і ця сила палкої мови, що з розпеченого почуттями серця як струмисько вогню виривається? Яким же холодним видався Владислав! А якою розсудливою і безініціативною Ядвіга! З таким успіхом можна було б прочитати п'ятий том «Історії» Нарушевича» [3, с. 39]. Таким чином, значну роль на формування теоретичних засад романістичної творчості Венжика мала так звана ідеологія «національної потіхи». Таким чином в них ми бачимо: моральну похвалу патріотичного героїзму, котра має безсумнівний зв'язок із культом військової присяги, котру так швидко відродила наполеонівська епоха, ідеї загальнонародної боротьби проти загарбників, мотиви оптимізму та солідарності. Таким чином в них ми бачимо: моральну похвалу патріотичного героїзму, котра має безсумнівний зв'язок із культом військової присяги, котру так швидко відродила наполеонівська епоха, ідеї загальнонародної боротьби проти загарбників, мотиви оптимізму та солідарності. Ставлення Венжика до історії, носить не критичний, а навіть навпаки — апологетичний характер. Це пояснюється впровадженням у власних історичних романах категорії Провидіння. Поняття історичний, патріотичний, національний письменник вважає за рівнозначні. Шляхетсько-лицарський кут зору, що приймає його Венжик, у значний спосіб впливає на вибір і створення головних героїв роману, починаючи з вибору їх соціального статусу — ролі в суспільстві, невід'ємною частиною котрого вони є, і закінчуючи такими фундаментальними світоглядними категоріями як базові аксіологічні концепти — поняття, що в них людина вірить безумовно, без них не мислить власного життя і за які готова без вагань його покласти, покласти не на словах і не задля героїства, а в дійсності віддати життя за свою віру. Венжик чітко виділяє речі, що виступають безумовними ціннісними домінантами для його героїв, в такий спосіб реалізуючи дидактичний момент (абсолютизація певних цінностей у житті героїв як наочний приклад для наслідування) котрий, як вже було зазначено, автор вважав за обов'язкову опцію історичного роману. У своїх романах Венжик створює критичні ситуації — ситуації, ситуації граничного вибору, коли залишатись в стороні неможливо і герої потрапляють в ситуацію «валенродизму» — у якій у декого виникають сумніви щодо вибору, який їм належить зробити. Саме в цей момент, на перший план виходять ті ціннісні базиси, якими людина насправді керується в своїх діях. В буденному житті з його плавним і безпечним плином, неможливо пізнати людину до кінця, наскільки близькою вона б не була. Лише критична ситуація, лише невідворотність реального вибору тут і зараз знімає завісу і дає побачити хто є хто і що у нього на серці, а не на умі.

Одну з таких пограничних ситуацій розкриває доля Дашка (роман «Дашко і Оксеня»), котрий перебуває в ситуації морального конфлікту між вірністю вітчизні і вірністю своїй совісті, оскільки, в разі вибору боротьби, змушений буде застосовувати підступні і зрадницькі методи і в результаті відмовляється від боротьби «через брак віри в перемогу, котрий виникає внаслідок розсудливої оцінки політичної ситуації». А ось слова іншого героя вищезгаданого роману — Даніеля, котрий, у свою чергу, без вагань іде

на вбивство короля Болеслава, беручи на себе цей тягар в ім'я вільної Вітчизни. Для Даниеля не стоїть питання — совість чи вітчизна, воно уже давно вирішене і не підлягає перегляду. Непохитну вірність і віданність вітчизні засвідчують його наступні слова: «Краще мені попелища мертві та пустелі бачити, ніж Вітчизну рідну чужоземцями уярмлену» [3, с. 180] — у цих словах немає місця компромісу, це, зрештою, і не слова взагалі — це життєва позиція, що не змінюється в залежності від обставин, не прагматичний розрахунок — це голос віри, віри в свою Вітчизну, у свій народ.

Постать наратора в «Дашку і Оксені», його система цінностей і переконань зробила роман «про приєднання Червоної Русі до Польщі» твором про русинів-патріотів, котрі мужньо боролись, проте все ж зазнали поразки в боротьбі за незалежність своєї землі. Всезнаючий наратор в романі Венжика не є об'єктивним, він займає чітку позицію, а саме — підтримує пригноблених русинів, акцентуючи увагу на необхідності піднесення власної держави «шляхетною думкою», що часто показує його, як поляка в подібній ситуації. Домисли автора, що стосуються розповіді про історичні події є яскравим тому прикладом. Доброта короля Казимира по відношенню до переможених русинів та щире піклування про долю головних керівників та організаторів збройного опору (що дійсно припускається навіть істориками) потрактовано в романі не як щось вмотивоване виключно політично (адже хороше ставлення до переможеної держави, сприяє швидшій стабілізації ситуації на приєднаних землях), але й також як щось зумовлене щирим світпереживанням та душевним благородством. Таким чином Венжик вкладав в традиційну історичну оправу ті чуттєві колізії, котрі були актуальні для доби, в котрій він творив. Традиційну систему ціннісних орієнтирів шляхтича Венжик втілює в романі «Владислав Локетек» у постаті Болеслава Каліського, котрий, за словами автора, є «чоловік господарський і любитель порядку», для якого глибинною нормою життєвого устрою є суспільна порядність, що гармонійно поєднує в собі індивідуальне щастя із суспільними інтересами — добро родини і добро краю. Бог, що слідкує за порядком на світі, має увінчати вічною нагородою заслуги громадянина і голови родини [5, с. 180]. Таким чином, Венжик ніколи не залишає свого читача в певному розпачі, а завжди в повній мірі пояснює йому вибір того чи іншого героя.

Венжик, згідно з традиціями початку XIX століття, пропонує свою власну історіософію, власне осмислення історії, котре має на меті амбітну ціль — показати і розкрити хід історії через категорію Провидіння. Сама суть його національної історіософії не є чимось надто заплутаним. Якщо спробувати сформулювати і викласти її максимально лаконічно можна сказати наступне — хід історії є справою Провидіння, людина може впливати на її перебіг, однак лише в дуже обмежений спосіб, а саме — йдучи за голосом здорового глузду, уникати очевидних небезпек [4, с. 180]. На цьому її повноваження закінчуються. Правила божого суду над світом полягають в покаранні невірних і винагороді справедливих, цей принцип стосується як людей так і цілих народів; зрештою, ця думка не була ані ширше розвинута ані застосована до загальної інтерпретації історії Польщі саме на конкретних фактах і їх тлумаченні. Історична зацікавленість Венжика обмежується лише апіорним прийняттям тези, що хід життя підкорюється лише волі Всевишнього, тобто Провидіння.

Тип нарації дає раціоналістичне бачення історії, як гармонійного устрою, що падає в світі, оптимістичну віру в її порядок, що пильнується Провидінням. Наратор, мірою божого і свого авторитету, гарантує порядок історичного розвитку, але все ж не вважає цей порядок до кінця справедливим та в дечому оманливим, оскільки за-

кладена в ньому загибель без провини, хіба що за вину буде визнано вбивство короля, котре вчинили русини, вбивши Болеслава. Однак цей мотив не зображений в романі. Історія зображена, не дивлячись на маскувальні заходи автора, як конфлікт суперечних сил і прагнень, а діяльність людини, принаймні в якійсь мірі, залежною від конкретних умов, часу та місця, хоча «правовірних русинів» веде до боротьби також якийсь абстрактний «ангел свободи». Біг історії несе з собою зіткнення суперечливих цінностей і прав, необхідність загибелі певних цінностей в ході історичного ровзитку. В той же час, герої досягають певної моральної висоти, котрої не змогли б досягнути в гармонічному порядку природи. Самобутність романів Венжика впливає з його ставлення до історичної ситуації свого народу і її осмислення під впливом антиномій, що формуються в мисленні тогочасного інтелектуала в результаті «любви до народності», і відбиваються в творчості знаменної для початку XIX століття.

В своїх історичних романах Францішек Венжикдає власне трактування історіософських проблем, вводячи категорію Провидіння. Таким чином він повністю знімає моральну відповідальність за попередні кровопролитні війни з плечей пращурів, трактуючи усі події в рамках сітоглядної концепції в основі котрої лежить фатум або ж божественна воля Провидіння. Творчість Венжика є цікавою ще й тому, що закладені в ній погляди на історію і події, не репрезентують позицію окремих людей-пророків, а змальовують події з позиції звичайних людей, котрі стоять перед невідворотністю доленосного вибору.

Історичні романи Францішка Венжика в більшій мірі можна віднести до класицизму. Проте, будучи митцем, що творив на зламі епох — він був змушений все ж таки відповідати на виклики часу. Своєю точною манерою нарації, що часом впритул наближається до нарації середньовічних хронік — Венжик не дає читачеві жодного сумніву, щодо правильності прочитання тексту. Він чітко акцентує увагу на духовних фундаментах, демонструючи чіткі морально-етичні переконання — засуджує одне і підносить інше. Проте проблеми, котрі постають перед його героями, зовсім не відносяться до часів, про котрі йдеться в романах і за духом своїм не є з доби класицизму. Це проблеми, що турбують нову генерацію митців — романтиків. За масками середньовічних людей, приховується ментальність поляків XIX-століття. В цьому аспекті Венжик є одним з епігонів Міцкевича. Так в романі «Дашко і Оксеня.» герої знаходяться в ситуації вибору, що дуже походить на вибір героїв «Конрада Валенрода» та «Гражини», хоча у випадку Венжика, тут абсолютно відсутній еротичний мотив, мотивації героїв роману, кохання повністю приглушене відчуттям патріотизму, вірністю вітчизні, доведене до абсолютизму. Як бачимо — історичні романи Венжика це своєрідний феномен тієї літератури, що виникла на зламі класицистичної і романтичної традиції, коли відкинути класицизм було все ще неможливо з огляду на інертність культурних процесів, проте й ігнорувати нову — романтичну парадигму теж було б недалекоглядно. Сама необхідність подібної еволюції, подібного симбіозу епох є показовою і демонстративною з точки зору новаторських інтенцій в історичних романах Венжика.

ЛІТЕРАТУРА

1. Czwórnóg-Jadczak B. Franciszek Węzyk: poeta zapomniany / Barbara Czwórnóg-Jadczak. — Lublin : Express Press, 1994.
2. Goliński Z. Papiery Franciszka Węzyka w rękopisach Ossolińskich «Ze skarbcza kultury» / Zbigniew Goliński. — Wrocław, 1953.

-
3. Pietraszko S. Doktryna literacka polskiego klasycyzmu / Stanisław Pietraszko. — Wrocław : Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1966.
 4. Smyk Z. Epoki literackie. Wielki leksykon literatury polskiej / Zofia Smyk. — Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 2006.
 5. Zieliński A. Naród i narodowość w polskiej literaturze i publicystyce lat 1815–1831 / Andrzej Zieliński. — Wrocław, Warszawa, Kraków : Zakład im. Ossolińskich, 1969.
 6. Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny, Praca zbiorowa pod redakcją J. Krzyżanowskiego — Warszawa : PWN, 1984.